

Cemel Vak'ası Rivâyetlerinin Klasik Hadis Kitaplarındaki Yeri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of The Place of The Narrations on the Battle of the Camel in Classical Hadith Literature

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1665398>

Abdurrahim Yeşilmen

Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Bilim
Dalı

*Res. Asst., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Hadith
Department*

Manisa, Turkey

abdurrahim.yesilmen@cbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7146-5719>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 25.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 42-64

Atıf/Cite as: Yeşilmen, Abdurrahim. "Cemel Vak'ası Rivâyetlerinin Klasik Hadis Kitaplarındaki Yeri Üzerine Bir İnceleme [An Analysis of the Place of The Narrations on the Battle of The Camel in Classical Hadith Literature]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/1 (Haziran 2025):42-65

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

CEMEL VAK'ASI RIVÂYETLERİNİN KLASİK HADİS KİTAPLARINDAKİ YERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Öz

Müslümanların kendi aralarında yaptığı ilk savaş olan Cemel Savaşı (36/656), dördüncü râşid halife Hz. Ali tarafı ile Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın öncülük ettiği Cemel Ashâbı arasında yaşanmıştır. Başlangıçta siyasî bir nitelik taşıyan Cemel Vak'ası, iman-küfür sınırı, kader, irade hürriyeti gibi önemli itikadî konuların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Cemel Vak'ası'nın tarihî ehemmiyetine binaen, bu vak'aya dair rivâyetlerin bir araya getirildiği *Kitâbü'l-Cemel* isimli pek çok eser yazılmıştır. Klasik hadis kitaplarında da Cemel Vak'ası'nın farklı yönleri ile ilgili rivâyetlere yer verilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefî* gibi bazı hadis kaynaklarında Cemel Vak'ası rivâyetlerine müstakil bölüm veya bab başlıkları tahsis edilmiştir. Hadis kitaplarının çoğunluğunda ise bu rivâyetlere ayrı başlık ayrılmamış, *Ma'rifetü's-sahâbe*, *Menakıb*, *Fezâil* ve *Fiten* gibi bölümlerde nakledilmiştir. Bu çalışmada, Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetlerin hadis kaynaklarındaki konumu ile hadis âlimlerinin bu rivâyetlere yönelik yaklaşımlarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, hadis sahasında meşhur on beş eser belirlenmiş; bu eserlerde Cemel Vak'ası'na dair rivâyetlere ne ölçüde yer verildiği ve bu rivâyetlerin hangi konular bağlamında aktarıldığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe, Cemel Vak'ası, Cemel Ashâbı, Hz. Ali

AN ANALYSIS OF THE PLACE OF THE NARRATIONS ON THE BATTLE OF THE CAMEL IN CLASSICAL HADITH LITERATURE

Abstract

The Battle of the Camel (36/656), recognized as the first internal conflict among Muslims, was fought between the fourth Rightly Guided Caliph, Ali ibn Abi Talib, and the supporters of the Camel (Ahl al-Jamal), led by Aisha, Talha ibn Ubaydullah, and Zubayr ibn al-Awwam. Although initially driven by political motivations, the Battle of Camel subsequently served as a catalyst for the emergence of profound theological debates concerning the boundaries between faith and disbelief, the doctrine of predestination, and the nature of human free will. Owing to its historical and doctrinal significance, several works entitled *Kitâb al-Jamal* were compiled to gather the reports pertaining to this conflict. Classical hadith collections likewise preserve diverse reports about the Battle. Certain works, like Ibn Abî Shayba's *Muṣannaf*, allocate dedicated chapters (*kutub/abwâb*) to these narratives. However, in the majority of hadith collections, the narrations related to the Battle of Camel are not categorized under a specific heading; rather, they are dispersed across sections such as *Ma'rifat al-Sahâba*, *Manâqib*, *Faḍâ'il* and *Fitan*. This study seeks to examine the status and contextual placement of these narrations within the hadith literature and to analyze the methodological approaches adopted by hadith scholars in their treatment of these reports. To this end, fifteen prominent hadith works were systematically reviewed, assessing the extent to which they incorporate reports regarding the Battle of Camel and the thematic contexts within which these narrations are presented.

Keywords: Hadith, Companion, Battle of the Camel, Supporters of the Camel, 'Alî ibn Abî Tâlib

---

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aynur Uraler danışmanlığında hazırlanan "Cemel Vak'ası İle İlgili Rivâyetler" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Cemel Vak'ası'nda, bir tarafta halife Hz. Ali'nin, diğer tarafta ise Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm gibi önemli sahâbîlerin yer alması, sahâbe döneminde yaşanan ilk büyük iç çatışma olması ve etkilerinin sonraki yüzyıllara, hatta günümüze kadar sürmesi sebebiyle tarih boyunca önemini korumuştur. Ehemmiyetine binaen tarih ve hadis kaynaklarında hakkında pek çok rivâyetin nakledildiği Cemel Vak'ası ile ilgili, *Kitâbü'l-Cemel* ve benzeri isimlerle müstakil eserler yazılmıştır.¹ Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746),² Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (ö. 157/773-74),³ Seyf b. Ömer (ö. 180/796),⁴ Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 204/819),⁵ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823),⁶ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824?),⁷ Nasr b. Müzâhim et-Temîmî (ö. 212/827-28),⁸ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849),⁹ Ahmed b. Muhammed el-Berkî (ö. 274/887?),¹⁰ Muhammed b. Zekerîyya el-Galâbî (ö. 298/911),¹¹ Abdü'l-Azîz b. Yahyâ el-Celûdî (ö. 332/944), İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991) ve Şeyh Müfid (ö. 413/1022) bu tür kitapların müelliflerindendir. Bunlardan Muhammed b. Zekerîyya el-Galâbî ve Şeyh Müfid'in¹² eserleri günümüze kadar gelmiştir. Seyf b. Ömer'in kitabı, günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, onun Cemel Vak'ası hakkındaki rivâyetleri iki farklı çalışmada¹³ bir araya getirilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetleri ise *Musannef*'inin son bölümünde bulunmaktadır. Bunlar dışındaki eserlerin günümüze ulaştığına ilişkin bir bilgiye ulaşılammıştır.

Hadis kaynaklarında Cemel Vak'ası hakkındaki rivâyetlere yer verilmiş olup, bazı muhaddisler bu meseleye özel bir bölüm veya başlık tahsis etmişlerdir. Ancak genellikle, Cemel

---

¹ İlgili eserlerden birinin tahkik edildiği bir çalışmanın giriş kısmında, muhakkik on dokuz kitap tespit etmiştir. bk. Muhammed b. Zekerîyya b. Dînâr el-Galâbî el-Basrî, *Vak'atü'l-Cemel*, thk. Muhammed Hasan Âl-Yâsîn (Bağdat: Matba'atü'l-Me'ârif, 1390/1970), 8-12. Bu konuda ayrıca bk. Mücahit Karakaş, *Mihne Döneminde Sahâbe: Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 133 vd.

² Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1991), 2/126.

³ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997), 122; Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*, 2/127.

⁴ Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*, 2/134; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 123.

⁵ Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*, 2/56.

⁶ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb ila ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 6/2598; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 127-128.

⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2709; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 76-77.

⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2750; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 122.

⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 281.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 272-273.

¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 138.

¹² Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed Müfid, *el-Cemel ve'n-nusra li-seyyidi'l-itra fi harbi'l-Basra* (thk. Seyyid Ali Mir Şerîfî), Kum: Mektebetü'l-İlâmî'l-İslâmî, 1413/1992.

¹³ Bu çalışmalardan biri Ahmed Râtîb Armûş tarafından *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel* adıyla (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1429/2008), diğeri ise *Kitâbü'r-ridde ve'l-fütûh ve Kitâbü'l-Cemel ve mesîru Âişe ve Ali* adıyla Kâsım es-Sâmerrâî tarafından (Riyâd 1418/1997) yapılmıştır.

Vak'ası hakkındaki rivâyetler, eserlerin farklı bölümlerinde ele alınan diğer konularla ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Bu makalede, hadis kitaplarında Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetlerin yerinin tespit edilmesi maksadıyla, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'i*, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) *Musannefi*, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefi*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i*, *Kütüb-i sitte*, Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned'i*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh'i*, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek'i* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-kübrâ'sı* incelenmiştir. Cemel Vak'ası'na dair rivâyetler, yalnızca bu eserlerde yer almamakta; farklı kitaplarda da konuya dair nakiller bulunmaktadır. Ancak rivâyetlerin büyük ölçüde aynı muhtevaya sahip olması ve yukarıda zikredilen kitapların hadis ilmindeki önemleri ve şöhretleri de dikkate alınarak, sadece bu eserlere müstakil başlık ayrılması uygun görülmüştür.

Bu bağlamda, zikredilen eserlerde Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetlerin ayrı bir başlık altında ele alınıp alınmadığı; konu ve şahıs merkezli hadis edebiyatında bu rivâyetlerin hangi bölümler ve başlıklar altında zikredildiği incelenmiş; ayrıca muhtevalarına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı hadis âlimlerinin Cemel Vak'ası'na yaklaşımları ise eserlerine aldıkları rivâyetlerin hangi konu ve bab başlıkları altında aktarıldığı dikkate alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Rivâyetlerin sıhhat durumları ve isnâd-metin analizlerine ise temas edilmemiştir. Hadis âlimleri arasında konunun tarihi süreçte hangi yönleriyle ön plana çıktığının takip edilebilmesi için, hadis kitapları kronolojik olarak sıralanmıştır.

Ülkemizde Cemel Vak'ası'nın çeşitli yönleriyle konu edildiği bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında İsa Karadere'nin *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*,¹⁴ Ahmet Pişkin'in *Gayb Haberlerinin Değerlendirilmesi (Cemel ve Sıffin Bağlamında)*,¹⁵ Yusuf Tunç'un *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler*,¹⁶ Zekai Türkmen'in *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezheplerinin Oluşumuna Etkisi*¹⁷ ve Erol Yaprakdal'ın *Cemel Vak'ası (36/656)*¹⁸ başlıklı tezleri ile Mahmut Kelpetin'in "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği"¹⁹ ve Mücahit Yüksel'in "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler"²⁰ başlıklı makaleleri sayılabilir. Cemel Vak'ası'yla ilgili rivâyetlerin hadis kaynaklarındaki yeri üzerine müstakil bir akademik çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın hazırlanmasında etkili olmuştur.

¹⁴ İsa Karadere, *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

¹⁵ Ahmet Pişkin, *Gayb Haberlerinin Değerlendirilmesi (Cemel ve Sıffin Bağlamında)* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁶ Yusuf Tunç, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹⁷ Zekai Türkmen, *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezheplerinin Oluşumuna Etkisi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁸ Erol Yaprakdal, *Cemel Vak'ası (36/656)* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁹ Mahmut Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", *Tarih Dergisi* 54 (Aralık 2013), 21-37.

²⁰ Mücahit Yüksel, "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2021), 5-21.

1. Kütüb-i Sitte Öncesinde Yazılan Hadis Kitaplarında Cemel Vak'ası Rivâyetleri

1. 1. Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i

Ma'mer b. Râşid'in *Câmî'i*'nde Cemel Vak'ası hakkında müstakil bir bölüm veya başlık bulunmamaktadır. Ancak kitabın bazı bölümlerinde konunun farklı yönleri hakkında ayrıntılar içeren rivâyetler mevcuttur. İlgili rivâyetlerden biri, Cemel Ashâbı'nın Basra yolculuğu sırasında Hav'eb isimli yere vardıklarında orada bulunan köpeklerin kendilerine havlaması üzerine Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi hatırlaması ve Mekke'ye geri dönmeye karar vermesi ile ilgilidir. Ma'mer b. Râşid, "Fiten" başlığının altında bu rivâyeti nakletmiştir.²¹

Câmî'in "Kader" başlığında zikredilen bir rivâyete göre ise Talha b. Ubeydullah, Cemel Savaşı günü yaralandığı zaman göğsündeki kanı silerken, "Allah'ın emri ise, mutlaka gerçekleşmek üzere yazılmış bir kaderdir."²² demiştir.²³ Kitabın "Peygamber'in (s.a.) Ashâbı" başlığında aktarılan bir rivâyete göre Zübeyr b. Avvâm, Resûlullah'ın (s.a.), "Haksız olduğun halde onunla (Hz. Ali) savaştığında halin ne olacak?" hadisini hatırlamış ve Hz. Ali'nin karşısında savaşmaktan vazgeçmiştir. Rivâyetten hemen sonra, onun bu sebeple savaştan ayrıldığına kabul edildiği ifade edilmektedir.²⁴ *Câmî'in* "Cennet'e Giriş" başlığında ise Hz. Âişe'nin Cemel Vak'asında ölen kimselere rahmet dilediğine dair bir rivâyete yer verilmiştir.²⁵ Ma'mer b. Râşid'in söz konusu rivâyeti "Cennet'e Giriş" başlığı altında zikretmesi, Cemel Savaşı'nda ölen kimseleri Cennet'e girmeye layık mü'minler olarak kabul ettiğini göstermektedir.

1. 2. Mâlik b. Enes'in Muvatta'ı

İmâm Mâlik'in *Muvatta'*ında da Cemel Vak'ası'na dair bir bölüm yer almamaktadır. *Muvatta'*ın diğer bölümlerinde ise, Cemel Vak'ası ile ilgili sadece bir rivâyet tespit edilebilmiştir. Bunun muhtemel sebebi de eserin çoğunlukla ahkâm hadislerine yer vermesidir. Söz konusu rivâyete göre Cemel Vak'ası, Sıffîn Savaşı ve Harre Savaşı (63/683) gibi Müslümanlar arasında meydana gelen savaşlarda daha önce hangisinin öldürüldüğü bilinenler haricindeki akrabalar, birbirlerinin mirasçısı olarak kabul edilmemiştir.²⁶ Bu rivâyetin zikredilmesinin sebebi, Cemel Vak'ası hakkında bilgi vermek değil, fikhî bir hükme ulaşmaktır. Bu rivâyet *Ferâiz* bölümünde "Ölüm Zamanları Bilinmeyenlerin Durumu" bab başlığı altında aktarılmıştır.²⁷

²¹ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmî'* (Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inin ekinde), nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrût: y.y., 1403/1982), 11/365 (No. 20753).

²² el-Ahzâb 33/38.

²³ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî'*, 11/119 (No. 20084).

²⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî'*, 11/241 (No. 20430).

²⁵ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî'*, 11/289 (No. 20564).

²⁶ Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Ferâiz", 15.

²⁷ Aynı kaza veya savaşta ölen akrabaların, hangisinin daha önce öldüğü bilinmediği durumlarda birbirlerine varis sayılmadıkları konusunda bilgi için bk. Küçük Ali Haydar Efendi, *Teshîlü'l-ferâiz*, nşr. Orhan Çeker (Konya: Tekin Kitabevi, ts.), 150.

1. 3. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannefi*

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannefi*'inde de Cemel Vak'ası hakkında bir kitab/bölüm veya bab başlığı yer almamaktadır. Kitabın bazı başlıklarının altında Cemel Vak'ası ile ilgili bazı rivâyetler bulunmaktadır. *Musannefi*'in *Megâzî* bölümünde Zührî'den nakledilen bir rivâyette, Cemel Savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere değinilmektedir. Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından Hz. Ali'ye biat edilmesi, Talha b. Ubeydullah'la Zübeyr b. Avvâm'ın ona biat ettikten sonra Mekke'ye gitmeleri ve orada bulunan Hz. Aişe'yle görüşmeleri, Hz. Osman'ı şehid edenleri cezalandırmak gayesiyle Basra'ya hareket etmeleri, Basralılar'a Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü anlatmaları ve Basra halkının genelinin kendilerine itaat etmesi, Temim kabilesi liderlerinden Ahnef b. Kays'ın tarafsız kalmayı tercih etmesi, Abdül-Kays kabilesinin Hz. Ali tarafını desteklemesi, Hz. Aişe'nin, savaş çıkacağına ihtimal vermediğini dile getirmesi, çatışmaların başlaması, Talha ve Zübeyr'in öldürülmesi ve Hz. Aişe'nin Basra'dan Medine'ye gönderilmesi ilgili rivâyette değinilen konular arasında zikredilebilir.²⁸

Musannefi'in *Kitâbü'l-Ukûl* bölümünün, "Hâricîlerle Savaşılması" başlığı altında zikredilen bir rivâyette, Cemel Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin taraftarları arasında, ele geçirilen esirler ile mallar hususunda yaşanan ihtilaf ve Hz. Ali'nin buna müdahale etmesi anlatılmaktadır.²⁹ Bu rivâyetin Hâricîler hakkındaki bir başlık altında zikredilmiş olması, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın, ilgili kimseleri Hâricîlikle ilişkilendirdiğinin bir göstergesidir. Konuya dair başka rivâyetlerde Cemel Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı'na ait olan malları ganimet olarak kabul etmemesine karşı çıkanlar, Hâricîler olarak nitelenmiştir.³⁰ Sıffin Savaşı'nda ihtilafı çözmek için hakemlerin tayin edilmesinin konuşulması sonrasında ortaya çıktıkları kabul edilen Hâricîler'in tarih sahnesine çıkışını Hz. Osman'a isyan eden kimselerle irtibatlandıran yorumlar da bulunmaktadır.³¹

Kitâbü'l-Ukûl bölümünün "Yaralılara Saldırılmaması" başlığı altında da Hz. Ali'nin, "Basralıların canları bize helal de mallarıyla kadınları haram mı?" diyen bir adamı susturması ile ilgili bir rivâyet yer almaktadır.³² Söz konusu başlık altında Hz. Ali'nin ve onun taraftarlarından olan Ammâr b. Yâsir'in Cemel Savaşı' devam ederken veya sonrasında, yaralılara saldırılmaması ve esirlerin öldürülmemesi konusundaki emirleri ile ilgili iki rivâyet de bulunmaktadır.³³ *Musannefi*'in *Ferâiz* bölümünde ise Cemel Savaşı'nda öldürülen kimselerin birbirlerine mirasçı olarak kabul edilmediğine dair bir rivâyet nakledilmiştir.³⁴

²⁸ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannefi*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013), 6/101-102 (No. 10636).

²⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannefi*, 9/18-19 (No. 19837).

³⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannefi*, thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyyâ, 1436/2015), 21/478 (No. 40561); 20/158 (No. 38634).

³¹ Ethem Ruhi Fırlah, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Nisan 2019).

³² Abdürrezzâk, *el-Musannefi*, 9/321 (No. 19845).

³³ Abdürrezzâk, *el-Musannefi*, 9/320 (No. 19841).

³⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannefi*, 8/380 (No. 17476).

1. 4. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*i

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*i, hadis kitapları arasında Cemel Vak'ası rivâyetlerine en geniş bölümün tahsis edildiği kaynak olması bakımından önem arz etmektedir. *Musannef*'in son bölümü "*Kitâbü'l-Cemel ve sallallâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedini'n-nebiyyi ve âlih*" şeklindedir. İlgili bölümde şu üç bab başlığı bulunmaktadır: 1. "Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları", 2. "Sıffin Hakkında Zikredilenler", 3. "Hâricîler Hakkında Zikredilenler". Bunlardan Cemel Vak'ası ile ilgili "Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları" bab başlığı altında, seksen dört rivâyete yer verilmiştir.

İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-Fiten* bölümünden hemen sonra Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı ve Hâricîlerle yapılan Nehrevan Savaşı (38/658) ile ilgili rivâyetlere yer vermesi, bu hâdiseleri tarihî sıralamalarına uygun olarak ele alma gayretinin bir göstergesidir. *Kitâbü'l-Fiten*'in son bab başlığı da "Osman (r.a.) İle İlgili Zikredilenler" şeklindedir. İbn Ebî Şeybe'nin bu konular arasında sebep-sonuç ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Şeybe, sahâbîleri birbirine savaş açan düşmanlar gibi göstermekten kaçınmış, aralarındaki ihtilafları daha ılımlı bir üslupla anlatmıştır. Onun, bu hâdisede bir sahâbî grubunu haklı veya hatalı olarak yansıtmaya çalışmadığı, sahâbenin saygınlığını koruma çabasında olduğu söylenebilir. O, "Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları" bab başlığında Hz. Ali'yi bir tarafta, diğerlerini ise onun karşısında gösteren ifadeler kullanmamıştır. Hem Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in, hem de Hz. Ali'nin Basra'ya gitmesi için *yolculuk (mesîr)* ifadesini kullanmayı uygun görmüştür. Bu ifade, ilgili bab başlığı altında yer verilen bazı rivâyetlerde Hz. Âişe ile Ammâr b. Yâsir tarafından da Basra yolculuğu için kullanılmaktadır.³⁵ Bu sebeple de bab başlığına taşınmış olması mümkündür.

Cemel Vak'ası hakkında en çok rivâyetin bulunduğu eser olması nedeniyle İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivâyetlerin muhtevalarına değinilmesinde yarar vardır. *Kitâbü'l-Cemel*'in konuyla ilgili "Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları" bab başlığı altında değinilen konulardan bazıları şunlardır: Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali'ye biat edilmesi,³⁶ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın Hz. Ali'ye biat etmeleri,³⁷ Cemel Ashâbı'nın gayesi,³⁸ Hz. Âişe'nin Hav'eb isimli mevkide Mekke'ye geri dönmek istemesi,³⁹ Hz. Ali ile taraftarlarının Basra'ya doğru harekete geçmesi,⁴⁰ Cemel Ashâbı'nın Basra'da hâkimiyet sağlaması,⁴¹ Hz. Ali'nin Kûfeliler'in desteğine başvurması,⁴² Cemel Vak'ası'na katılmayan kimselerin gerekçelerini

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/503 (No. 40615).

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/467-477 (No. 40559).

³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/484 (No. 40579).

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/487 (No. 40585).

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/482 (No. 40574).

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/ 499 (No. 40603).

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/507 (No. 40619).

⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/516 (No. 40640).

açıklamaları,⁴³ Cemel Savaşı öncesinde taraflar arasında bazı görüşmelerin yapılması,⁴⁴ Cemel Savaşı'nın başlaması,⁴⁵ Cemel Savaşı'nı durdurma gayretleri,⁴⁶ Cemel Savaşı'nda şiddetli çatışmaların yaşanması,⁴⁷ Talha b. Ubeydullah'ın öldürülmesi,⁴⁸ savaşmaktan vazgeçen Zübeyr b. Avvâm'ın öldürülmesi,⁴⁹ Cemel Savaşı'nda tarafların kullandıkları sembollerle savaşta attıkları nidaları,⁵⁰ Cemel Savaşı'nın bitmesi,⁵¹ Cemel Vak'ası'na katılmış olmaktan dolayı pişmanlıkların ifade edilmesi,⁵² Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı ile ilgili görüşü ve Cemel Savaşı'ndan sonra onlara karşı muamelesi,⁵³ Cemel Savaşı'ndan sonra, Hz. Ali taraftarları arasında ele geçirilen mallar ve esirler konusunda tartışmaların yapılması,⁵⁴ Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası üzüntüsü,⁵⁵ Cemel Savaşı'ndan sonra Hz. Âişe'nin Basra'dan gönderilmesi.⁵⁶

“Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları” bab başlığı altında yer verilen rivâyetlerin dokuzu merfû, onu maktû, geriye kalanlar ise mevkuftur. Merfû rivâyetlerden ikisi, Hz. Âişe'nin Hav'eb denilen yerde Mekke'ye geri dönmek istemesi ile ilgilidir. Diğerleri ise Hz. Peygamber'in, fitneye dahil olmaktan sakındırdığı hadislerdir. İbn Ebî Şeybe, ilgili bab başlığı altında, yirmi yedi hocasından nakilde bulunmuştur. Bu hocalardan, en fazla rivâyet aktardığı kimseler; Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) (12 Rivâyet), Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö. 200/815) (11 Rivâyet) ve Yahya b. Âdem'dir (ö. 203/818) (12 Rivâyet). Bu üç hocası başta olmak üzere, ilgili bab başlığı altında rivâyetleri aktarılan râvîlerin tamamına yakını Irak tarafında yaşamış kişilerdir. Cemel Savaşı'nın bu bölgede yer alan Basra şehrinde meydana gelmiş olması, yine aynı bölgede bulunan ve özellikle Hz. Ali taraftarlarının önemli bir kısmının mensubu olduğu Kûfe şehrinin burada bulunması, Cemel Vak'ası ile ilgili rivâyetlerin büyük çoğunluğunun Irak bölgesinde yaşamış râvîlere dayanmasını tabîî kılmaktadır.

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inin *Kitâbü'l-Cemel* bölümü dışındaki bölümlerinde de Cemel Vak'ası ile ilgili bazı rivâyetler yer almaktadır. *Kitâbü'l-Cemel* haricindeki bölümlerde, Cemel Vak'ası'na dair otuz küsur rivâyet tespit edilmiştir. *Musannef*'in *Ümerâ* bölümünde aktarılan bir rivâyete göre Mervân b. Hakem, Talha b. Ubeydullah'ı öldürmeden önce “Bugünden sonra

---

⁴³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/488 (No. 40590).

⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/490 (No. 40596).

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/485 (No. 40581).

⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/509 (No. 40627).

⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/477 (No. 40560).

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/481 (No. 40573).

⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/510 (No. 40631).

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/478 (No. 40562).

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/512 (No. 40635).

⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/483 (No. 40575).

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/479 (No. 40564); 21/492 (No. 40599).

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/500 (No. 40604).

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/501 (No. 40606).

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/512 (No. 40634).

intikamımı aramayacağım.” demiştir.⁵⁷ Bu rivâyet, “Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr’in Yolculukları” bab başlığının altında da yer almaktadır.⁵⁸ *Ümerâ* bölümünde zikredilen başka bir rivâyete göre Cemel Vak'ası günü Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs'ı Zübeyr b. Avvâm ile Talha b. Ubeydullah'a elçi olarak göndermiştir.⁵⁹ Bu rivâyet de “Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr’in Yolculukları” bab başlığının altında bulunmaktadır.⁶⁰ Aynı başlık altında zikredilen bir rivâyete göre Hz. Ali'nin elçisi olarak Kûfe'ye giden Ammâr b. Yâsir, Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in hem dünyadaki hem de ahiretteki hanımı olduğunu ifade etmiş, ardından Hz. Âişe'nin Basra yolculuğunu bir imtihan olarak nitelendirmiştir.⁶¹ *Kitabın Fezâil* bölümünün “Âişe (r.a.) Hakkında Zikredilenler” başlığı altında da bu rivâyetin benzeri aktarılmıştır.⁶² *Cenâiz* bölümünde aktarılan bir rivâyete göre Cemel Vak'ası'na Hz. Ali'nin safında katılan ve savaşta öldürülen Zeyd b. Sûhân (ö. 36/656) yaralandıktan sonra ölmesi durumunda kendisini yıkamamalarını söylemiştir.⁶³ Bu rivâyete ise *Kitâbü'l-Cemel*'in “Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları” bab başlığının altında yer verilmemiştir.

Musannef'in *Kitâbü'l-Cemel* bölümünün ilgili bab başlığı altında ayrıntılı olarak nakledilen bazı rivâyetlerin, kitabın farklı bölümlerinde muhtasar olarak zikredildiği de görülmektedir. Örneğin *Cenâiz* bölümünün “Kabirlerin Açılması” bab başlığının altında yer verilen bir rivâyete göre, Cemel Savaşı'nda öldürülen Talha b. Ubeydullah, gömüldükten bir süre sonra akrabalarından birinin rüyasına girmiş ve mezarının suyla dolduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine oradan çıkartılarak daha uygun bir yere nakledilmiştir.⁶⁴ Bu rivâyet, “Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları” bab başlığının altında ise daha tafsilatlı olarak nakledilmiştir.⁶⁵

Sonuç olarak, İbn Ebî Şeybe Cemel Vak'ası hakkındaki rivâyetleri *Kitâbü'l-Cemel* bölümünün “Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları” bab başlığının altında toplamakla yetinmemiş, ilgili rivâyetleri veya benzerlerini kitabının başka bölümlerinde zikretmiştir. *Kitâbü'l-Cemel*'in söz konusu bab başlığı ise, Cemel Vak'ası hakkındaki rivâyetlerin daha tafsilatlı olarak zikredildiği bir kaynak gibidir.

1. 5. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin bazı bölümlerinde Cemel Vak'ası hakkında bazı rivâyetler bulunmaktadır. Ancak kitapta nakledilen rivâyetlerle ilgili değerlendirmelerin bulunmaması, ayrıca kitabın konu merkezli olmaması, Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlere dair görüşünün tespit edilmesine mâni olmaktadır. Bu sebeple yalnızca, Cemel Savaşı'na katılan sahâbîlerin ilgili dönemde söyledikleri sözleri, bu süreçte yaşanan bazı hâdiseler ile bu vak'aya katılmayan

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 17/116 (No. 32604).

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/501 (No. 40607).

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 17/121 (No. 32621).

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/490 (No. 40596).

⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/487 (No. 40587).

⁶² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 18/128 (No. 34458).

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/481 (No. 11314).

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/ 246 (No. 12471).

⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 21/481-482 (No. 40573).

sahâbîlerin kendi tutumlarına gerekçe olarak gösterdikleri hadislerin tespit edilmesi hususunda *Müsned*'den yararlanılabilir.

Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) bölümünde, Cemel Vak'ası günü Hz. Ali'nin, hilâfet konusunda Hz. Peygamber'den bir ahit almadığını söylemesi⁶⁶ ve Zübeyr b. Avvâm'ı öldüren kimsenin cehennemlik olduğunu dile getirmesi⁶⁷ ile ilgili rivâyetler bulunmaktadır. *Müsnedü'z-Zübeyr b. Avvâm (r.a.)* bölümünde, Zübeyr b. Avvâm'a Basra'ya gelme nedeninin sorulması⁶⁸ hakkında bir rivâyet nakledilmiştir. *Müsnedü's-Siddîka Âişe binti's-Siddîk (r.a.)* bölümünde ise tâbiînden Kays b. Ebî Hâzim'in aktardığı meşhur Hav'eb rivâyetine⁶⁹ yer verilmiştir. Resûl-i Ekrem'in (s.a.), ileride Hz. Ali'yle Hz. Âişe arasında bir meselenin yaşanacağını söylemesi ve bu durumda Hz. Ali'ye onu güvende olacağı bir yere göndermesini emretmesi ile ilgili rivâyet de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde zikrettiği önemli rivâyetlerden biridir.⁷⁰

Müsned'de, Hz. Ali'nin elçisi olarak Kûfe'ye giden Ammâr b. Yâsir'in oradaki halka Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in hem dünyadaki hem de âhiretteki hanımı olduğunu, fakat Allah'ın Hz. Âişe'yle insanları imtihan ettiğini ifade etmesi,⁷¹ yine onun, Cemel Savaşı günü kendisiyle birlikte savaşmak isteyen bir kimseye, kendi kabilesinin sancağının altında savaşmasını söylemesi⁷² ile Cemel Vak'ası günü savaş meydanında olduğu halde savaşmayan Huzeyme b. Sâbit'in savaştan uzak durma gerekçesi⁷³ gibi konulara dair rivâyetler de yer almaktadır. *Müsned*'in Ebû Mûsa el-Eş'arî,⁷⁴ Ebû Bekre,⁷⁵ Muhammed b. Mesleme,⁷⁶ Sa'd b. Ebî Vakkâs⁷⁷ ile Ühbân b. Sayfî⁷⁸ gibi sahâbîlerin rivâyetlerine ayrılan bölümlerinde ise bu sahâbîlerin Cemel Savaşı ve sahâbe arasında meydana gelen diğer hâdiselere katılmama gerekçeleri hakkındaki bazı rivâyetler nakledilmiştir.

2. Kütüb-i Sitte'de Cemel Vak'ası Rivâyetleri

2. 1. Buhârî'nin *Sahîh*'i

---

⁶⁶ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 2/244 (No. 921).

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/98 (No. 680).

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/31 (No. 1414).

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/298-299 (No. 24254).

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/175 (No. 27198).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/274 (No. 18331).

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/248-249 (No. 18316).

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/198 (No. 21873).

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/361 (No. 19590).

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/54 (No. 20412).

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/413 (No. 16029).

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/51 (No. 1441).

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/273 (No. 20670).

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Cemel Vak'ası rivâyetlerine müstakil bir bölüm ayrılmamış, konu hakkındaki bazı rivâyetler kitabın çeşitli bab başlıklarının altında zikredilmiştir. *Fiten* bölümünün "Deniz Dalgaları Gibi Dalgalanan Fitne" başlığının altında Cemel Vak'ası'na dair beş rivâyet yer almaktadır. Bu rivâyetlerden biri, Ebû Bekre'nin, "(Yönetim) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!" hadisi sebebiyle Cemel Ashâb'ına dahil olmaktan vazgeçmesi ile ilgilidir.⁷⁹ Buhârî, bu rivâyeti *Megâzî* bölümünde de zikretmiştir.⁸⁰ İkinci rivâyet, Cemel Ashâb'ının Basra şehrine doğru hareket etmesi üzerine, Hz. Ali'nin, oğlu Hz. Hasan ile Ammâr b. Yâsir'i Kûfe halkına elçi olarak göndermesine dairdir. Bu rivâyete göre Ammâr b. Yâsir, Kûfe mescidinin minberinde şöyle demiştir: "Âişe Basra'ya doğru harekete geçti. Allah'a yemin ederim ki! O, Peygamberinizin (s.a.) hem dünyadaki hem de ahiretteki hanımıdır. Fakat Allah Tebâreke ve Teâlâ, kendisine mi yoksa ona mı (Hz. Âişe) tabi olacağınızı görmek için sizleri imtihan etmiştir!"⁸¹ Bu rivâyet kitabın *Fezâilü's-sahâbe* bölümünde de kaydedilmiştir.⁸² Bu konuyla ilgili benzer bir metinle yer verilen üçüncü rivâyetin ise senedi farklıdır.⁸³ Dördüncü ve beşinci rivâyetler ise, fitne karşıtı olmakla meşhur sahâbîlerden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yle Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin, Hz. Ali'nin Kûfe elçisi Ammâr b. Yâsir'in yanına gelerek, bu hâdiselere müdahil olmasının yanlış olduğunu ifade etmeleri hakkındadır.⁸⁴

Sahîh'in, *Îmân* bölümünün "Eğer İnananlardan İki Topluluk Birbirleriyle Savaşarlarsa Aralarını Düzeltin" babında da "*İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri zaman katil de maktûl de atēstedir!*"⁸⁵ hadisine yer verilmiştir. Ebû Bekre (r.a.), bu hadisi Cemel Vak'ası'na katılmama gerekçeleri arasında zikretmiştir. Buhârî, bab başlığındaki "*İnananlardan İki Topluluk*" ifadesinden hareketle "Allah Teâlâ, her iki topluluğu da mü'min olarak isimlendirmiştir." demektedir. Ebû Bekre'nin Cemel Vak'ası'na iştirak etmeme sebebi hakkındaki başka bir rivâyete ise *Fiten* bölümünde "İki Müslüman Kılıçlarıyla Karşı Karşıya Geldikleri Zaman" bab başlığı altında yer verilmiştir.⁸⁶ Buhârî'nin *Fiten* bölümünde naklettiği rivâyetlerden biri de Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin safında katılmama sebebiyle ilgilidir. İlgili rivâyete göre Üsâme b. Zeyd'in bu vak'ada herhangi bir tarafa dahil olmamasının nedeni, Müslümanlar arasında meydana gelen çarpışmalarda taraf olmak istememesidir.⁸⁷

2. 2. Müslim'in *Sahîh*'i

⁷⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 1414/1993), "Fiten", 17 (No. 6686). İlgili hadisin metninde geçtiği üzere Hz. Peygamber, bu sözü Farsların, Kisrâ'nın kızını kendilerine yönetici yaptıklarını öğrendiğinde söylemiştir. Rivâyet, bağlamı dikkate alınmadan değerlendirildiğinde, kadınların yöneticiliğine dair genel bir yasak gibi anlaşılmaya müsaittir. Bu yönüyle rivâyet, kadınların yöneticiliği konusundaki tartışmalar açısından ayrı bir çalışma konusudur.

⁸⁰ Buhârî, "Megâzî", 77 (No. 4163).

⁸¹ Buhârî, "Fiten", 17 (No. 6687).

⁸² Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 30 (No. 3561).

⁸³ Buhârî, "Fiten", 17 (No. 6688).

⁸⁴ Buhârî, "Fiten", 17 (No. 6689, 6690).

⁸⁵ Buhârî, "Îmân", 21 (No. 31).

⁸⁶ Buhârî, "Fiten", 10 (No. 6672).

⁸⁷ Buhârî, "Fiten", 19 (No. 6693).

Müslim'in *Sahîh*'inde de Cemel Vak'ası rivâyetlerine ayrılan bir bölüm veya bab başlığı yer almamaktadır. *Sahîh*'in *Fiten* bölümünde nakledilen bir rivâyete göre Ebû Bekre (r.a.), Hz. Ali ile Cemel Ashâbı arasındaki ihtilafı fitne olarak kabul etmiştir. O, Müslümanların birbirlerine karşı kılıç kullanma ihtimali bulunan olaylara müdahil olmayı doğru bulmamıştır. Ebû Bekre, Cemel Vak'ası öncesinde Hz. Ali'nin safına katılmak üzere harekete geçen Ahnef b. Kays'a şöyle demiştir: "Ahnef, geri dön! Zira ben, Resûlullah'ın (s.a.) '*İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri vakit, katil de maktûl de ateştedir!*' dediğini duydum."⁸⁸ Müslim'in *Sahîh*'inde bu rivâyet dışında Cemel Vak'ası hakkında başka rivâyet bulunamamıştır.

2. 3. İbn Mâce'nin *Sünen*'i

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde de Cemel Vak'ası rivâyetlerine tahsis edilen ayrı bir bölüm veya bab başlığı yer almamaktadır. *Sünen*'in *İkâmetü's-salavât* bölümünde yer verilen bir rivâyete göre, Hz. Ali Cemel Savaşı günü Hz. Peygamber'in namazını hatırlatan bir namaz kıldırmıştır.⁸⁹ Bu rivâyet dışında *Sünen*'de Cemel Vak'ası ile ilgili başka rivâyet bulunamamıştır.

2. 4. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde de Cemel Vak'ası rivâyetlerine yer verilen müstakil bir bölüm ya da bab başlığı yer almamaktadır. *Sünen*'in *Fiten* bölümünün "Fitne Zamanında Savaşmanın Nehyedilmesi" bab başlığının altında aktarıldığına göre Ebû Bekre, Hz. Ali'nin safına dahil olmak için harekete geçen Ahnef b. Kays'e Hz. Peygamber'den duyduğu, "*İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri vakit katil de maktûl de ateştedir.*" hadisini okumuş ve bu vak'aya katılmasına mâni olmuştur."⁹⁰ Hemen akabinde ise bu hadîsin başka bir isnadına yer verilmiştir.⁹¹

2. 5. Tirmizî'nin *Sünen*'i

Tirmizî'nin *Sünen*'inde de Cemel Vak'ası rivâyetleri ile ilgili herhangi bir bölüm veya bab başlığı bulunmamaktadır. *Sünen*'in *Menâkıb* bölümünün "Hz. Âişe'nin Fazîleti" başlığı altında zikredilen bir rivâyete göre Cemel Vak'asında Hz. Ali'nin safında yer alan Ammâr b. Yâsir, Hz. Âişe aleyhine konuşan bir kişiyi sert bir şekilde huzurundan kovmuş ve ona "Sen Resûlullah'ın sevdiğine mi hakaret ediyorsun?!" diye çıkmıştır.⁹² Tirmizî'nin ilgili rivâyetinde bu olayın yaşandığı vakit konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel'in, başka bir isnadla naklettiğine göre bu hâdise Cemel Savaşı gününde yaşanmıştır.⁹³ Bu sebeple, bu rivâyet

⁸⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: y.y., 1412/1991), "Fiten", 14.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İkâmetü's-salavât", 29 (No. 917).

⁹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Fiten", 5 (No. 4268).

⁹¹ Ebû Dâvûd, "Fiten", 5 (No. 4269).

⁹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), "Menâkıb", 63 (No. 3888).

⁹³ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Beyrût: y.y., 1404/1983), 2/876.

zikredilmiştir. Tirmizî'nin bu rivâyeti kitabında nakletme gayesi, Cemel Savaşı günü yaşananlara dair bilgi vermek değildir. O, Hz. Âişe'nin fâziletini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tirmizî, bu rivâyetten hemen sonra Ammâr b. Yâsir'in "O (Hz. Âişe), onun (Resûl-i Ekrem'in) hem dünyadaki hem de âhiretteki hanımıdır." anlamındaki rivâyete yer vermiştir.⁹⁴ Yukarıda değinildiği üzere Ammâr b. Yâsir bu sözü Kûfe'ye elçi olarak gönderildiğinde oradaki halka hitap ederken söylemiştir. *Menâkıb* bölümünde nakledilen bir rivâyete göre Zübeyr b. Avvâm, Cemel Savaşı günü sabah vaktinde oğlu Abdullah b. Zübeyr'e şöyle demiştir: "Hiçbir uzvum yoktur ki, Resûlullah'la (s.a.) beraber [cihad ederken] yaralanmamış olsun."⁹⁵ Bu rivâyette de Tirmizî, Zübeyr b. Avvâm'ın faziletini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Sünen'in *Fiten* bölümünün "Fitne Zamanında Tahtadan Kılıç Edinme" bab başlığı altında zikredilen bir rivâyette anlatılanların da Cemel Savaşı'na yakın bir vakitte yaşandığı söylenebilir. Hz. Ali Basra'ya vardığında, sahâbî Ühbân b. Sayfî'yi kendilerinin safına dahil olması için davet etmiştir. Ühbân b. Sayfî, Hz. Ali'ye "Dostum ve amca oğlun (Resûlullah), bana Müslümanlar arasında ihtilaf çıktığı vakit tahtadan bir kılıç edinmemi emretmişti, ben de bunu yaptım. Eğer onunla (tahta kılıçla) senin yanında çıkmamı istersen, geleyim!" Bunun üzerine Hz. Ali, Ühbân b. Sayfî'yi kendi halinde bırakıp gitmiştir.⁹⁶ Tirmizî'nin, bu rivâyeti zikretme amacı da Cemel Vak'ası süreci hakkında bilgi vermek değildir. Bab başlığından da anlaşıldığı üzere o, fitne zamanlarında tarafsız kalan sahâbîlerin yaklaşımını yansıtmaya gayret etmiştir. Aynı bab başlığı altında kaydettiği bir sonraki rivâyette de ilgili dönemde tarafsız kalan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Resûlullah'tan naklettiği bir hadise yer vermiştir.⁹⁷ *Fiten* bölümünde zikredilen bir başka rivâyete göre Ebû Bekre, bizzat Resûl-i Ekrem'den duyduğu "(*Yönetim*) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!" hadisini hatırladığı için Cemel Vak'ası'na iştirak etmediğini söylemiştir. Ebû Bekre, "Âişe, Basra'ya geldiği vakit, Resûlullah'ın (s.a.) bu sözünü hatırladım. Allah, bu vesileyle beni (bu olaylara karışmaktan) korudu."⁹⁸ demiştir. Ebû Bekre'nin Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaf ve çatışmalara katılmamış olmaktan memnun olduğu bu sözünden anlaşılmaktadır.

2. 6. Nesâî'nin Sünen'i

Nesâî'nin *Sünen*'inde de Cemel Vak'ası rivâyetleriyle ilgili ayrı bir bölüm ya da bab başlığı bulunmamaktadır. *Sünen*'in *Âdâbü'l-kazâ* bölümünde "Kadınların Yönetim İşlerinde Görevlendirilmesinin Yasaklanması" başlığının altında aktarılan bir rivâyete göre Ebû Bekre şöyle demiştir: "Allah, beni Resûlullah'tan duyduğum '(*Yönetim*) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!' hadisi ile korudu."⁹⁹ *Muhâraabe* bölümünde, bu vak'aya katılmayan Ebû Bekre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kendi tutumlarına gerekçe olarak gösterdikleri "*İki Müslüman kılıçlarıyla karşı*

⁹⁴ Tirmizî, "Menâkıb", 63 (No. 3889).

⁹⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 23 (No. 3746).

⁹⁶ Tirmizî, "Fiten", 33 (No. 2203).

⁹⁷ Tirmizî, "Fiten", 33 (No. 2204).

⁹⁸ Tirmizî, "Fiten", 66 (No. 2262).

⁹⁹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî: el-Müctebâ*, nşr. Heyet. (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1439/2018), "Âdâbü'l-kazâ", 8 (No. 5388).

karşıya geldikleri zaman katil de maktûl de ateştedir." hadisi nakledilmiştir.¹⁰⁰ İlgili rivâyetlerin, "Öldürmenin Haram Kılınması" bab başlığının altında zikredilmiş olması, Nesâî'nin yaklaşımını da yansıtmaktadır. Ona göre Resûlullah'ın bu hadisleri, Müslümanlarla savaşmaktan uzak duran sahâbîlerin gerekçelerindendir.

3. Diğer Hadis Kitapları'nda Cemel Vak'ası Rivâyetleri

3. 1. Bezzâr'ın *Müsned*'i

Bezzâr'ın *Müsned*'inde de Cemel Vak'ası hakkında bazı rivâyetler yer almaktadır. Bezzâr, *Müsned*'inde aktardığı rivâyetler hakkında bazı değerlendirmeler yapmış ve rivâyetlerin sıhhat durumlarıyla ilgili kendi görüşünü ifade etmiştir.

Bezzâr'ın *Müsned*'inde Cemel Vak'ası ile ilgili naklettiği en önemli rivâyetlerin başında *Müsnedü İbn Abbâs* bölümünde yer verdiği Hav'eb rivâyetidir. Bu rivâyete göre Resûlullah (s.a.), hanımlarına şöyle demiştir: "*Keşke yüzü tüylü devenin sahibinin hanginiz olduğunu bilseydim. O, yola çıkacak ve Hav'eb köpekleri ona havlayacaktır. Onun etrafında birçok kişi öldürülecek. Devenin sahibi ise öldürülmekten son anda kurtulacaktır.*"¹⁰¹

Müsnedü Alî b. Ebî Tâlib bölümünde farklı iki isnadla nakledildiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Bana "Nâkisûn (biatlarını bozan kimseler)", "Kâsitûn (hak ve adâletten sapan kimseler)" ve "Mârikûn (dinden çıkan kimseler)" ile savaşmak emredildi."¹⁰² Bu rivâyette geçen *Nâkisûn* ifadesiyle Cemel Ashâbı'nın kastedildiğine dair görüşler mevcuttur.¹⁰³

Müsnedü Talha b. Ubeydillah bölümünde nakledilen bir rivâyete göre Hz. Ali, Cemel Savaşı günü Talha b. Ubeydullah'a Hz. Peygamber'in "*Allah'ım! Ona (Hz. Ali'ye) dost olan kimseye sen de dost ol, ona düşman olan kimseye sen de düşman ol.*" hadisini hatırlatmış, bunun üzerine Hz. Talha savaş meydanından ayrılıp gitmiştir.¹⁰⁴

Müsnedü Zübeyr b. Avvâm bölümünde aktarılan bir rivâyete göre Zübeyr b. Avvâm şöyle demiştir: "Biz, hem Resûlullah (s.a.) zamanında hem de Ebû Bekir, Ömer ve Osman dönemlerinde '*Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir fitneden sakının ve bilin ki Allah,*

¹⁰⁰ Nesâî, "Muhârabe", 29 (No. 4118).

¹⁰¹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsned: el-Bahrü'z-zehhâr*, nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1418-1430/1988-2009), 11/73 (No. 4777).

¹⁰² Bezzâr, *Müsned*, 2/215 (No. 604).

¹⁰³ Ebû's-Se'âdât Mecdüddin el-Mübârek İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed Tanâhî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 4/60; 5/114; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Riyaz Ziriklî, vd. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996/1417), 2/374. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669), Cemel Ashâbı'nı "Nâkisûn" diye nitelediğine dair mevzû bir rivâyet için bk. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, nşr. Nureddin Boyacılar (Riyad: Eḡvâ'ü's-Selef, 1418/1997), 2/243; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman Salâh Avîda, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/374.

¹⁰⁴ Bezzâr, *Müsned*, 3/171 (No. 958).

*azabı çetin olandır*¹⁰⁵ âyetini okurduk. Ancak bu fitneye dahil olacağımızı bilmezdik. Nihayetinde bir baktık ki fitne bizim aramızda vuku bulmuş.”¹⁰⁶

Müsnedü Ebî Bekre bölümünde nakledilen bir rivâyete göre Ebû Bekre şöyle demiştir: “Allah, beni Resûlullah’tan duyduğum ‘(Yönetim) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!’ hadisi ile korudu.”¹⁰⁷ Aynı bölümde kaydedilen başka bir rivâyete göre ise, Ebû Bekre’ye, “Cemel (Vak’ası) günü savaşmana mâni olan şey nedir?” denilmesi üzerine Ebû Bekre, “Resûlullah’ı (s.a.), ‘Helak olmaya mahkûm, felaha ermeyecek ve liderleri cennetlik bir kadın olan bir topluluk ortaya çıkacak!’ derken işittim.” diye karşılık vermiştir.¹⁰⁸

Müsnedü Ebî Râfi’ Mevla Resûlillah bölümünde nakledilen bir rivâyete göre Resûlullah (s.a.), Hz. Ali’ye “*Seninle Âişe arasında bir mesele olacak!*” demiştir. Hz. Ali, iki kez “Ya Resûlallah, ben mi?” diye sormuştur. Hz. Peygamber’in her iki defa “Evet” demesi üzerine Hz. Ali, “Ya Resûlallah, (Arkadaşlarım arasında) en bedbaht olan kimse ben miyim?” diye sormuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.), “Hayır, fakat bu (mesele) olduğu vakit onu güvende olacağı yere gönder.” buyurmuştur.¹⁰⁹

3. 2. İbn Hibbân’ın *Sahîh*’i

İbn Hibbân, *Sahîh*’inde Cemel Vak’ası hakkındaki rivâyetleri üç bab başlığı altında toplamıştır. Bunlardan biri, “Mü’minlerin Annesi Âişe’nin Irak’a Gidişi İle İlgili Haberlerin Zikri” şeklindedir. Kays b. Ebî Hâzim’in (ö. 97/715?) naklettiği meşhur Hav’eb rivâyeti bu başlık altında zikredilen rivâyetlerden biridir.¹¹⁰ *Sahîh*’teki bir sonraki başlık ise, “Ali b. Ebî Tâlib’in(r.a.) Irak’a Gidişi Hakkındaki Haberlerin Zikri” şeklindedir. Bu başlık altında zikredilen bir rivâyete göre Hz. Ali, Irak tarafına doğru gitmek için atına bindiği esnada, sahâbîlerden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) ona, “Iraklılar’a doğru gitme! Eğer gidersen, orada (Irak’ta) sana kılıcın keskin tarafı isabet edecektir.” demiştir. Hz. Ali, daha önce Resûlullah’ın da bu uyarının benzerini kendisine yaptığını ifade etmektedir.¹¹¹ İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde Cemel Vak’ası ile ilgili bab başlıklarından biri de “Allah’ın -Celle ve Alâ- Cemel Vak’ası’nın Resulullah’ın (s.a.) Ashabı Arasında [Meydana Gelmelerini] Takdir Ettiğine Dair Haberlerin Zikri” şeklindedir. İbn Hibbân, bu bab başlığı altında “(Müslümanlardan) İki büyük topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Davaları bir olan bu iki topluluk arasında büyük bir savaş olacaktır.”¹¹² rivâyetini nakletmiştir. Ancak genellikle

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/25.

¹⁰⁶ Bezzâr, *Müsned*, 3/190 (No. 976).

¹⁰⁷ Bezzâr, *Müsned*, 9/106 (No. 3649).

¹⁰⁸ Bezzâr, *Müsned*, 9/134 (No. 3688).

¹⁰⁹ Bezzâr, *Müsned*, 9/326 (No. 3881).

¹¹⁰ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü’s-sahîh ale’t-tekâsîm ve’l-envâ’*, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012/1433), 6/41 (No. 4840).

¹¹¹ İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-sahîh*, 6/42 (No. 4841).

¹¹² İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-sahîh*, 6/43 (No. 4842).

şerhlerde bu rivâyetin Sıffin Savaşı ile ilgili olduğu belirtilmektedir.¹¹³ İbn Hibbân ise bu rivâyetin Cemal Savaşı hakkında olduğunu savunmuştur. O, Sıffin Savaşı'nın Resûl-i Ekrem (s.a.) tarafından haber verildiğine ilişkin bir sonraki başlık altında bu rivâyeti zikretmemiştir.

3. 3. Hâkim'in *Müstedrek*'i

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek*'i, Cemal Vak'ası ile ilgili rivâyetlere en çok yer verilen hadis kitaplarından biridir. *Müstedrek*'te Cemal Vak'ası günü yaşananlara dair elliye yakın rivâyet bulunmaktadır.

Cemal Vak'ası hakkındaki rivâyetlerin geneli, *Müstedrek*'in *Ma'rifetü's-sahâbe* bölümünde zikredilmiştir. Bu bölümde yer alan "Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) Öldürülmesinin Zikri" bab başlığının altında on yedi rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetler, Zübeyr b. Avvâm'ın Cemal Savaşı günü savaşmaktan vazgeçmesi, savaş meydanından ayrıldıktan sonra öldürülmesi, öldürüldüğü vakit ve Hz. Ali'nin onun katilinin cehennemlik olduğunu söylemesi gibi konular ile ilgilidir.¹¹⁴ Talha b. Ubeydullah'ın faziletlerine dair bir sonraki başlıkta ise Hz. Talha'nın Hz. Ali'ye biat etmesi,¹¹⁵ Basra'ya gitme nedeni,¹¹⁶ Cemal Savaşı günü Hz. Ali'yle karşılaşması,¹¹⁷ Mervân b. Hakem tarafından öldürülmesi,¹¹⁸ Cemal Savaşı'ndan sonra Hz. Talha'nın naaşını gören Hz. Ali'nin büyük üzüntü duyması¹¹⁹ gibi konular hakkındaki rivâyetler zikredilmiştir. Talha b. Ubeydullah'ın oğlu Muhammed'in faziletlerine dair bir sonraki başlıkta da Cemal Savaşı'yla ilgili bilgiler içeren bazı rivâyetler yer almaktadır.¹²⁰ "Muhammed b. Mesleme'nin [Hz. Ali'ye] Biat Etmekten Uzak Durması" bab başlığının altında, Ebû Bekre'nin, bu vak'aya Hz. Âişe'nin safında yer almasına engel olan "(Yönetim) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!" hadisi de zikredilmiştir.¹²¹ Bu rivâyet, *Müstedrek*'in *Fiten* bölümünde nakledilmiştir.¹²²

Hâkim'in *Müstedrek*'inde Cemal Vak'ası hakkındaki rivâyetlerde değinilen başka konular ise şunlardır: Cemal Ashâbı'nın Hz. Osman'ın kanını talep etmek için Basra'ya yögrü harekete geçmesi, Talha b. Ubeydullah'ın Müslümanların birliğinin bozulmasına üzülmesi,¹²³ Hz. Âişe'nin

¹¹³ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1407/1986), 6/616; Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-Arabî, ts.), 16/141.

¹¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîheyn*, nşr. Heyet (b.y.: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), 3/411-415 (No. 5566-5582).

¹¹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/420 (No. 5599).

¹¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/419 (No. 5595).

¹¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/419 (No. 5594).

¹¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/416-418.

¹¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/420 (No. 5597).

¹²⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/422-424.

¹²¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/128 (No. 4608).

¹²² Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/570 (No. 8599).

¹²³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/128 (No. 4607).

Hav'eb'de Mekke'ye geri dönmek istemesi,¹²⁴ sahâbîlerden Abdullah b. Selâm'ın Hz. Ali'yi Irak bölgesine gitmekten vazgeçirmek istemesi,¹²⁵ Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'nin Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin haklı olduğunu savunması¹²⁶ ve bu vak'aya katılmama nedenini ifade etmesi,¹²⁷ Hz. Ali'nin Cemel Savaşı günü, hilâfet konusunda Resûlullah'tan (s.a.) özel bir söz almadığını ifade etmesi,¹²⁸ Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın şehid edilmesi hâdisesinde hiçbir dahlinin bulunmadığını söylemesi,¹²⁹ Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'ndan önce çatışmayı başlatan taraf olmamaları hususunda askerlerini uyarması,¹³⁰ Cemel Savaşı sonrasında Hz. Ali'yle bazı taraftarlarının, savaşta öldürülenleri tespit etmeleri,¹³¹ Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah ile ilgili kanaati,¹³² Hz. Âişe'nin Basra'ya gitmiş olmaktan dolayı pişmanlığını ifade etmesi,¹³³ Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ali'yle zevcelerinden biri arasında ileride bir meselenin yaşanacağını haber vermesi, böyle bir durumda Hz. Ali'nin ona iyi davranmasını emretmesi,¹³⁴ Ammâr b. Yâsir ile Eşter en-Neha'î'nin Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Âişe'yi ziyaret etmesi.¹³⁵ Bu konular hakkındaki ilgili rivâyetlerin büyük çoğunluğu *Ma'rifetü's-sahâbe* bölümünde aktarılmıştır.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, genellikle söz konusu rivâyetleri naklettikten sonra sahîh olduklarını, ancak *Sahîhayn*'da yer verilmediklerini söylemekle yetinmiş, rivâyetlerin metinlerine dair açıklamalar ise yapmamıştır. Hâkim'in, Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin haklı olduğunu savunduğu söylenebilir. Kitabın *Kitâlu Ehli'l-bağy* bölümünde zikredilen bir rivâyete göre Ammâr b. Yâsir, Cemel Vak'ası günü Cemel Ashâbı geri çekildiği sırada "Yaralılara saldırılmasın, arkasını dönüp gidenler öldürülmesin ve silahını bırakanlar güvendedir." diye çağrılar yaptırmıştır.¹³⁶ Onun, bu rivâyeti söz konusu bölümünde zikretmesi, Hz. Âişe taraftarlarını meşru devlet başkanı Hz. Ali'ye isyan eden bir grup (ehl-i bağy) şeklinde kabul ettiğini göstermektedir. Bu bölüm başlığı altında yer verilen diğer rivâyetler ise Sıffin Savaşı ile Hz. Ali'nin Hâricîler'e karşı yapmış olduğu diğer savaşlar hakkındadır. Hâkim'in, Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) taraftarları ile Hâricîler'i de ehl-i bağy olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

3. 4. Beyhakî'nin *Sünenü'l-kübrâ'sı*

---

¹²⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/129 (No. 4613).

¹²⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/151 (No. 4678).

¹²⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/134 (No. 4628).

¹²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/129 (No. 4611).

¹²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/153 (No. 2623).

¹²⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/101 (No. 4527).

¹³⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/418 (No. 5593).

¹³¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/111 (No. 4557).

¹³² Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/385 (No. 3348).

¹³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/128 (No. 4609).

¹³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/129 (No. 4610).

¹³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/393 (No. 8039).

¹³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/168 (No. 2661).

Sünenü'l-Kübrâ'nın Kitâlü Ehli'l-Bağy bölümünde Cemel Vak'ası ile ilgili bazı rivâyetlere yer verilmiştir. “İki Gruptan Haksızlık Eden Fırkanın (el-Fietü'l-bâğiye), İsyanı Sebebiyle İslâm Adlandırmasından Çıkmayacağına Dair Delil” bab başlığı altında, Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı'nı şirk ve münâfıklıktan uzak Müslümanlar olarak kabul ettiği,¹³⁷ Talha ve Zübeyr'le Cennet'te görüşmek istediği ile ilgili rivâyetleri¹³⁸ zikretmiştir. Ayrıca ilgili bab başlığı altında Ammâr b. Yâsir'in, Hz. Âişe'nin Resûlullah'ın hem dünyadaki hem de âhiretteki hanımı olduğunu ifade ettiği rivâyetle¹³⁹ Hz. Âişe'nin Cemel Vak'asında iki taraftan da ölenlere Allah'tan bağışlanma dilediğine dair rivâyetler bulunmaktadır.¹⁴⁰ Beyhakî, söz konusu bab başlığının hemen akabinde İmam Şâfiî'nin, “Allah Teâlâ, onları müminler olarak adlandırdı ve aralarını düzeltmeyi emretti.”¹⁴¹ sözünü zikretmiştir. Böylece sahâbîler arasında meydana gelen ihtilaflara karşı takınılması gereken tavrı anlatmaya gayret etmiştir.

Kitâlü Ehli'l-Bağy bölümünde Cemel Vak'ası hakkındaki rivâyetlerin zikredildiği bab başlıklarından biri de “[Meşru İmama] İsyân Edenlerle (Havâric) Savaşa Başlanmaz; Önce Neye Karşı Çıktıkları Sorulur, Akabinde Geri Dönmeleri Söylenir, Daha Sonra ise Savaş İçin İzin Verilir.” şeklindedir. Burada Hz. Ali'nin, askerlerini savaşı başlatan taraf olmamaları ve Cemel Ashâbı'yla güzel şekilde konuşmaları için uyarması,¹⁴² üç kez Cemel Ashâbı'nı [anlaşmaya] davet etmesi¹⁴³ ile karşı taraftakilere Basra'ya kadar gelme nedenlerini sordurduğuna¹⁴⁴ ilişkin rivâyetler de zikredilmiştir. “Ehl-i Bağy'e Karşı Kazanılan Savaşlarda Kaçan Kimselerin Takip Edilmemesi, Esir Düşenlerle Yaralananların Öldürülmemesi Ve Mallarının Ganimet Olarak Kabul Edilmemesi” bab başlığının altında da Hz. Ali'nin Cemel Vak'asından sonra Cemel Ashâbı'na karşı muamelesi ile ilgili rivâyetlere yer verilmiştir.¹⁴⁵ Beyhakî'nin Cemel Savaşı'nda Hz. Ali tarafını haklı (ehl-i adl), Hz. Âişe cenahını ise haksız veya hatalı (ehl-i bağy) olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Onun, “Savaşta Ehl-i Bağyin Kılıcıyla Öldürülen Ehl-i Adle Mensup Kimse Şehittir, İki Görüşten Birine Göre Yıkanmaz ve [Cenaze] Namazı Kılınmaz” bab başlığının altında, Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin safında yer alan ve savaşta öldürülen Zeyd b. Sûhân'ın, yaralı haldeyken ölmesi durumunda kendisini yıkamamalarını vasiyet ettiğine ilişkin bir rivâyeti zikretmesi bu kanaatini göstermektedir.¹⁴⁶

Beyhakî, kitabının *Âdâbü'l-Kâdî* bölümünün “Vali (Yönetici); Bir Kadını, Fasığı Ya da Cahil Bir Kimseyi Kadılık Görevine Tayin Etmez” bab başlığının altında, Ebû Bekre'nin, naklettiği

¹³⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/300 (No. 16713).

¹³⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/300 (No. 16714, 16715).

¹³⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/301 (No. 16716).

¹⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/301 (No. 16718, 16719).

¹⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/299.

¹⁴² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/313 (No. 16743).

¹⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/313 (No. 16744).

¹⁴⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/313 (No. 16745).

¹⁴⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/314 (No. 16746, 16747).

¹⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/321 (No. 16772).

“(Yönetim) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!” hadisini zikretmiştir.¹⁴⁷ Onun ilgili rivâyeti zikretme amacı fikhî bir hüküm elde etmektir. Kitabın başka bölümlerinde de Cemel Vak'ası hakkındaki bazı rivâyetler bu amaçla nakledilmiştir. Örneğin, *Ferâiz* bölümünün “Ölümü Belirsiz Kalan Kimsenin Mirası” bab başlığı altında, Cemel Savaşı'nda öldürülenlerin birbirlerine mirasçı olarak kabul edilmediği ile ilgili bir rivâyete yer verilmiştir.¹⁴⁸ *Vesâya* bölümünün “Dikkatli Davranarak Borçlarının Ödenmesini Vasiyet Eden Kimse” bab başlığı altında ise Cemel Vak'ası günü Zübeyr b. Avvâm'ın, oğlu Abdullah'a öldürülmesi durumunda borçlarının ödenmesi ve mallarının mirasçıları arasında paylaşılması ile ilgili vasiyeti hakkındaki bir rivâyet nakledilmiştir.¹⁴⁹

Sonuç

Sahâbe döneminde yaşanan ilk iç savaş olan Cemel Vak'ası, ehemmiyeti nedeniyle klasik ve modern birçok esere konu olmuştur. Cemel Vak'ası rivâyetlerinin hadis kitaplarındaki yerinin incelendiği bu çalışmada ulaşılan neticeler şöyle sıralanabilir:

1. Hadis âlimleri, Cemel Vak'ası'na ehemmiyet vermiş; eserlerinde bu hâdiseye ilişkin rivâyetlere yer vermişlerdir. Konu merkezli tasnîf edilen hadis kitaplarının *Fiten*, *Fezâil*, *Menakıb* ve *Ma'rifetü's-sahâbe* bölümlerinde bu vak'aya dair rivâyetler zikredilmiştir. Bu eserlerin bazılarında Cemel Vak'ası'na müstakil bölüm veya bab başlıkları ayrılmıştır. Şahıs merkezli tasnîf edilen hadis kitaplarının ise, bu vak'aya katılan sahâbîlerin rivâyetlerine ayrılan bölümlerde, bu konuyla ilgili rivâyetler de zikredilmiştir.

2. Hadis kitaplarında Cemel Vak'ası'na dair rivâyetlerin nakledilme amacı, bu hâdisenin ayrıntılı biçimde anlatılması değildir. Konu merkezli tasnif edilen eserlerde bu rivâyetlerin belirli bab başlıkları altında toplanması, ilgili konulara dair görüşlerin pekiştirilmesine katkı sağlamaktır. Rivâyetlerin zikredildiği bölüm ve bab başlıklarından hareketle hadis âlimlerinin bazı görüşleri tespit edilebilir. Örneğin Nesâî, *Âdâbü'l-kazâ* bölümünde “Kadınların Yönetim İşlerinde Görevlendirilmesinin Yasaklanması” başlığının altında Ebû Bekre'nin, “Allah, beni Resûlullah'tan işittiğim “(Yönetim) işlerini bir kadına tevdi eden millet iflah olmaz!” hadisi ile korudu.” rivâyetini aktarmıştır. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâlu Ehli'l-bağy* bölümünde Cemel Savaşı günü Hz. Ali'nin safında bulunan Ammâr b. Yâsir'in “Yaralılara saldırılmasın, kaçanlar öldürülmesin, silahını bırakanlar güvendedir.” şeklinde çağrılar yaptırdığına dair bir rivâyete yer vermiştir. Beyhakî, *Kitâlu Ehli'l-Bağy* bölümünde “İki Gruptan Haksızlık Eden Fırkanın (el-Fietü'l-Bâğiye), İsyanı Sebebiyle İslâm Adlandırmasından Çıkmayacağına Dair Delil” babında Hz. Ali'nin Cemel Ashâbı'nı şirk ve nifaktan uzak Müslüman kardeşleri olarak kabul ettiğine dair bir rivâyeti zikretmiştir.

Bu örneklerden hareketle, Nesâî'nin, kadınların yönetim işlerinde görevlendirilmesini uygun bulmadığı, Hâkim ve Beyhakî'nin Cemel Savaşı'nda Hz. Ali tarafını haklı, Cemel Ashâbı'nı ise hatalı ve ehl-i bağy olarak kabul ettiği, Beyhakî'nin, ehl-i bağyi, isyanı sebebiyle Müslüman

¹⁴⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/201 (No. 20362).

¹⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/365 (No. 12254).

¹⁴⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/467 (No. 12682).

isimlendirmesinin dışına çıkmayacağını savunduğu söylenebilir. Şahıs merkezli tasnif edilen eserlerde ise musanniflerin rivâyetler hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi güçtür. Zira bu tür eserlerde musanniflerin rivâyetlere dair görüşlerini yansıtan başlıklar veya değerlendirmeleri mevcut değildir.

3. Hadis kaynaklarında Cemel Vak'ası'na dair rivâyetlerin en yoğun biçimde ele alındığı konular; savaşın başlaması ve şiddeti, savaşı durdurma çabaları, Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvâm'ın öldürülmeleri, Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'na üzülmesi, Cemel Ashâbı hakkındaki sözleri ve onlara yönelik tutumu, Hz. Âişe'nin Basra yolculuğu pişmanlığı ve Cemel Vak'ası'na katılmayan sahâbîlerin tutumlarına dairdir.

4. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefi*, Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetlerin en kapsamlı şekilde yer aldığı hadis kaynağıdır. *Musannefi*'nin *Kitâbü'l-Cemel* bölümünde, "Âişe, Ali, Talha ve Zübeyr'in Yolculukları" babında Cemel Vak'ası'na ilişkin seksen dört rivâyet bulunmaktadır.

5. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in Cemel Vak'ası hakkında söylediği ifade edilen merfû hadisler de bulunmaktadır. Hz. Âişe'nin Basra yolculuğu sırasında hatırladığı Hav'eb rivâyeti, Zübeyr b. Avvâm'ın Cemel Vak'ası günü savaşmaktan vazgeçmesine neden olan hadis ve Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'yi güvenli bir yere göndermesine dair hadis bunlar arasında zikredilebilir. Bu rivâyetler dışındakilerin tamamına yakını ise mevkuf ve maktû rivâyetlerdir. *Kütüb-i sitte*'de Cemel Vak'ası'na ilişkin az sayıda rivâyetin bulunması ise, bu eserlerde daha çok merfû hadislerin aktarılmasına öncelik verilmesi ile açıklanabilir.

6. Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen'ül-kübrâsı* gibi geç dönemde yazılan hadis eserlerinde, musannifler, bab başlıklarında Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali tarafının haklı olduğunu gösteren ifadeler tercih etmişlerdir.

7. Cemel Vak'ası, Sünnî-Şîî ayrışmasının temel kırılma noktalarındandır. Râvîlerin siyasî yönelimleri ve mezhep mensubiyetleri, rivâyetlere tesir etmiştir. Bu bağlamda, Cemel Vak'ası'na ilişkin rivâyetlerin sıhhat durumlarının tahlili ile Şia kaynaklarında nakledilen rivâyetlerin incelendiği müstakil çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, oryantalistler ve çağdaş yazarların konuya dair görüşlerinin değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. nşr. Heyet. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Fezâilü's-sahâbe*. thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrût: y.y., 1404/1983.
- Ali Haydar Efendi, Küçük. *Teshîlü'l-ferâiz*. nşr. Orhan Çeker. Konya: Tekin Kitabevi, ts.
- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâşî'l-Arabî, ts.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Riyaz Ziriklî, Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1417.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsned: el-Bahrü'z-zehhâr*. nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. 20 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418-1430/1988-2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 1414/1993.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 169-175. Erişim 21 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>

- Galâbî, Muhammed b. Zekeriyâ. *Vak'atü'l-Cemel*. thk. Muhammed Hasan Âl-Yâsîn. Bağdat: Matba'atü'l-Me'ârif, 1390/1970.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîheyn*. nşr. Heyet. 8 Cilt. b.y.: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Kahire: y.y., 1407/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsne'dü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ'*. thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012/1433.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzû'ât*. nşr. Nureddin Boyacılar. 3 Cilt. Riyad: Eḡvâ'ü's-Selef, 1418/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât Mecdüddin el-Mübârek. *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed Tanâhî. 5 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- Karakaş, Mücahit. *Mihne Döneminde Sahâbe: Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kelpetin, Mahmut. "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği". *Tarih Dergisi* 54 (Aralık 2013), 21-37.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid es-San'ânî. *el-Câmi'* (Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inin ekinde). nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrût: y.y., 1403/1982.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrût: y.y., 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî: el-Müctebâ*. nşr. Heyet. 8 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1439/2018.
- Sezgin, Fuat. *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*. trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 4 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1991.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Le'âli'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahman Salâh Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996.

Yâkût el-Hamevî. Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh. *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb ila ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.

Yüksel, Mücahit. "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2021), 5-21.